

УДК 811.161.2'367.322:821.161.2.09

Г15

Уляна ГАЛІВ

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА СТРУКТУРА ЗАПИТАЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті розглянуто функціонування запитальних речень як смислотвірних і стилістичних засобів. На матеріалі вибраних поезій, історичного роману у віршах “Берестечко” Ліни Костенко охарактеризовано основні семантичні категорії запитальних конструкцій. З’ясовано, що запитальні конструкції є засобом художньо-естетичного вираження тексту і постають не тільки як синтаксична одиниця чи форма думки, а набувають високого соціального звучання, психологічної насиченості.

Ключові слова: запитальні конструкції, ідіостиль, поетичне мовлення, поетичний текст.

Постановка проблеми. Новітня лінгвістична думка щораз більше зосереджує увагу на синтаксичному рівні організації художнього тексту. Синтаксис набуває першорядного значення в колі проблем стилістики. Сучасні мовознавчі студії спрямовані на з’ясування та пояснення змін у функціонуванні одиниць мовної системи, зокрема таких, як запитальні конструкції у поетичному тексті, що й зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні засади поетичного синтаксису відображені у працях В. Григор’єва, С. Єрмоленко, Ю. Лазебника, Р. Якобсона та ін. Запитальні речення та висловлювання розглянуті у працях Л. Бердник, І. Борисюк, В. Кондрат. Вивчення ж ідіостилію Ліни Костенко у лінгвоукраїністиці здебільшого сконцентровано довкола лексичних засобів поезії (С. Єрмоленко,

М. Мельник, Л. Прокопович, Л. Пустовіт та ін.), натомість явища синтаксичного рівня, зокрема запитальних речень, проаналізовані недостатньо.

Мета статті – визначити особливості функціонування запитальних речень у поетичних творах Ліни Костенко, з'ясувати їх семантичний і стилістичний потенціал, охарактеризувати основні семантичні категорії.

Запитальні конструкції – це речення з різноманітними інтонаційними нашаруваннями, які становлять “складний комплекс стилістично осмислених побудов” [8, 370]. За формальною будовою їх традиційно поділяють на займенникові та незайменникові, залежно від наявності чи відсутності питальних слів, а стилістичне навантаження цих висловлювань у поетичному мовленні залежить від природи поетичного тексту [5].

Запитальні конструкції є чи не найхарактернішою ознакою ідіостилю Ліни Костенко. Адже творчість авторки – це не тільки поезія підсумків, афористичних висновків, відповідей. Дуже часто – це поезія саме запитань. У віршах Ліни Костенко запитальні конструкції посилюють характерну інтонацію роздуму вголос, знаменують сприйняття цілого життєвого плину як полілогу, диспуту, титанічної духовної роботи осмислення, осягнення.

Експресивні якості поетичного мовлення вияскравлюються завдяки використанню речень:

- а) питальної модальності;
- б) з'ясовуючої питальності;
- в) прямої уточнювальної питальності;
- г) непрямої питальності (риторичні питання) [8].

Вірші, присвячені темі творчості, часто мають запитальний зачин. Особливо тривожить Ліну Костенко доля рідної мови, завдання поета і поезії: *“Так чого ж я шукаю і чим я жива?! Велемовний світ, велелюдний. Ви поезія, вірші? Чи тільки слова? У майбутнього слух абсолютний”* [Кост.: 175]. У цьому контексті перше речення зі значенням власне питальності відзначається неабиякою емотивною виразністю. Наступні ж питальні речення, які є водночас парцельованими, досягають ще більшої експресії шляхом творення такої стилістичної фігури, як антиклімакс (звуження значень).

Вияв тривоги і занепокоєння спостерігаємо також у вірші “Поезія згубила камертон”. Загублений камертон символізує втрату чистоти, точності у слововживанні, правдивості інтонації. З’ясовуючі запитальні конструкції увиразнюють думку автора і водночас посилюють мотив розчарування: *“Відходять вірші, наче поїзди. Гримлять на рейках бутафорські строфи. Але куди? Куди вони, куди?! Поезія на грані катастрофи”* [Кост.: 173].

Частий повтор прислівника “куди” узгоджується з висхідною градацією, яка, виконуючи експресивно-видільну функцію, сприяє зміні інтонації з питальної на питально-окличну. Тривога поетки знову переростає в низку запитань: *“І чи зупиним, чи наздоженем? Вагони йдуть, спасибі коліщаткам... Але ж вони в майбутнє порожнем! Як ми у вічі глянемо нащадкам?!”* [Кост.: 173].

Великий біль, “серцем вистраждану” турботу Ліни Костенко за долю Слова простежуємо і в інших реченнях питальної модальності: *“А де ж те Слово, що його Тарас коло людей поставив на сторожі?!”* [Кост.: 156].

Певного експресивного забарвлення запитальним конструкціям надає анафора “чи” у поезії “Кобзарю, знаєш, нелегка епоха”. Такі речення прийнято вважати реченнями прямої уточнювальної питальності. Вони майже передбачають зміст відповіді: *“А як же ми, Співці краси земної? Чи голоси у нас не ослабі? Чи не потонуть у вітрах простору? Чи сприймуть велич нової краси?”* [Кост.: 100]. Тривога і занепокоєння ліричного героя знаходять вияв і у наступних рядках, де логічний наголос поставлено саме на лексемі “поету”: *“В безсмерті холодно. І холодно в житті. О Боже мій! Де дітися поету?!”* [Кост.: 236].

Змістовну виразність, ударність запитальної конструкції бачимо на прикладі вірша “Заворожи мені, волхве”. Тут передусім вражають завершальні рядки – речення непрямої питальності, тобто риторичне питання, в основі якого вже є певне судження: *“Як мовчанням душу уяремлю, то який же в біса я поет?!”* [Кост.: 164].

Заслуговують на увагу й альтернативні запитання, які є одним із різновидів уточнювальних і характеризуються “імпліцитною діалогічністю” [5, 6]: *“Ти де була, у Всесвіті чи в Спарті? Яким вікам світилася вві млі?”* [Кост.: 78]; *“Це зойк світів? Чи надсвідома згадка? Чи, може, сон прекрасний наяву?”* [Кост.: 102].

Окремим різновидом уточнювальних запитальних конструкцій є перепитування, тобто повторення речення чи частини речення, яке:

а) конкретизує думку:

*Яка ж ти баба, ну яка ж ти баба?!
За сто віків дитя не привела!* [Кост.: 352].

б) посилює розпач, розчарування:

*Куди піду? Куди тепер піду?
Де на землі земля обітована?* [Кост.: 366];

в) виступає еліпсованою діалогічною формою запитання, що передбачає діалогічну єдність і функціонує як її частина:

*І я гукаю: – Су-ви-де!..
–...ви де?
– Ви де?.. Ви де?.. – відгукується Сувид* [Кост.: 48].

Стилістичний засіб, використаний Л. Костенко в цих рядках, пов'язаний із традицією давнього українського віршування, а саме з прийомом, відомим українським поетам XVII – XVIII ст., під назвою “ехо”.

Трапляються в Ліни Костенко й інверсовані запитальні конструкції, у яких питальні слова стоять у кінці речення, що зумовлює утворення такої стилістичної фігури, як анастрофа: “Що, крім страждання? Крім страждання, що?! Оптимістичні пасторалі” [Кост.: 548]; “Як зберегти в собі цю душу в глобальнім клетоті біди? Кити хоч викидаються на сушу, А людству викидатися куди?!” [3, 241].

Свою тривогу за долю людства поетка передає і за допомогою запитальних конструкцій, виражених у формі складно-підрядного речення: “Подививися: і що воно таке? Не допоможе й двоопукла лінза. Здається ж, люди, все у них людське, Але душа ще з дерева не злізла” [Кост.: 64]; і за допомогою номінативних речень-запитань: “Ідилія? Кажіть. Архаїка? Не треба. У закутку душі хай буде трохи сад. Вже дожились – забули колір неба, Воно буває кольору досад” [3,68].

Цікавими в поезії Ліни Костенко є приєднувальні запитальні конструкції, здебільшого обставинні: *“Ой, живу, впівголосу, впівсили. Відкладаю щастя – на коли?”* [Кост.: 329]. Тут бачимо прагнення автора збагнути невідомість майбутнього, яке конкретизує “запитальну ситуацію”.

Надзвичайно тривожать Ліну Костенко доля митця у суспільстві, пасивність нащадків. Автор намагається поламати стереотип “пігмея”, “нездари” і тому, за допомогою парцельованого запитання, ніби заперечує несправедливе судження: *“Усі вже звикли: геніїв немає. А що, як є? Зацькований, а є?”* [Кост.: 207]

Як найприродніший, найбезпосередніший вияв поетової тривоги, як виклик історичному безпам'ятству постає запитання у таких поетичних рядках: *“А ми ж про це й не мали гадки. Сміється Байда з далнини: – Що, достівалися, нащадки? Зіпхніться перше з мілини”* [3,65].

Осмислення болючих проблем буття, української історії – поразок і втрат – Л. Костенко передає словами Б. Хмельницького у романі “Берестечко”. Численні риторичні питання, парцельовані додаткові речення посилюють грікі роздуми гетьмана про втрату національних святинь: *“Що я тут стережу?.. Ці давно скаламучені броди? І чого прислухаюся? Кого виглядаю з доріг? Що я тут стережу, коли я не встеріг свободи?!”* [Кост.:Б., 115]. У цих рядках йдеться не лише про запитання як форму думки чи синтаксичну одиницю, воно стає фактом свідомості, набуває високого соціального звучання, психологічної насиченості. Такі питання-відповіді (апокризи) є характерною ознакою ідіостилію Л. Костенко.

Ступінь емотивної експресивності значно збільшується, коли автор зі стилістичною метою вдається до суміщення:

а) апокризи, повтору і висхідної градації:

*Але над ким, над ким, над ким,
тепер я в світі владен?!
Самотній чоловік, я дуже безпораден* [Кост.:Б., 95];

б) повтору, риторичного питання й анадиплозису:

*Пройшли дощі – замучило спекотою.
Душа гортає тисячі причин.
І чим я, чим я, чим*

*порадку цю спокутую?
Свою провину виправдаю чим?! [Кост.:Б., 102];*

в) риторичного питання і лексичної анафори:

*Хмелій, Хмельницький!
Де ж твої клейноди?
Де корогви? Де грім твоїх музик?
Де в битвах завойовані свободи?
Де твій Богун, Пушкар і Джеджалик? [Кост.:Б., 6];*

*Моя рука, чого ж ти стала млявою?
Мій розуме, чого ж ти занепав? [Кост.:Б., 105].*

Актуального звучання набувають поетичні рядки, у яких почуття особистої провини ліричного героя переходять у різкий самоосуд, миттєві словесні осяяння: через душу Хмельницького – до душі народу: *“Не врятував тебе я, Україно. І не врятую, хоч кричи на гвалт. Зброяр на вежі. Джюра косить сіно. Розбитий гетьман, що тепер я варт?!”* [Кост.:Б., 117]; *“Кому скажу і хто мене послуха? Чи ж думає я, що край занепацу?”* [Кост.:Б., 103].

Голосом Богдана проривається душевний розпач людини, що бачить кризь віки до дня сьогоднішнього: *“Україно, Великомученице, зоре моїх нещасть! Де сини твої, мамо? Тільки руки ламати. Один за тебе умре. Другий тебе продасть. Третій не знає, хто його мати”* [Кост.:Б., 106]. Мотив розпачу і водночас обурення часто поєднується з роздумами ліричного героя про долю українського народу, століття політичної залежності, неволі та рабства: *“Хто тут не жив! А в нагороду хто вдячен був коли цьому народу?!”* [Кост.:Б., 122]; *“Чи ми чинили утиск сусідам, їхній мові? Був мій народ співцем і сіячем. Я все зробив би без проливу крові. Так ви ж пройшли вогнем тут і мечем!”* [Кост.:Б., 122]. Як бачимо, такі ствердні риторичні питання передбачають заперечну відповідь, і феномен емотивної експресії тут цілком зрозумілий і виправданий.

Болючого відвертого звучання набувають рядки, у яких прочитуємо настрої зневіри, безвиході, пригніченості: *“Чи й біля Божого престолу біда народ наш доганя?! О Берестечко берестове у завірюхах вороння!”* [Кост.:Б., 29]; *“Чи ми вже справді прогнівили*

Бога? Чи ми вже здобич для чужих сваволь? То хану дай за себе відкупного, то голову оцінює король!" [Кост.:Б., 51].

Гнівний самоосуд гетьмана, для якого на першому місці державні справи, увиразнюється інверсованою запитальною конструкцією. Основна увага тут акцентована на питальному слові "як", що виконує функцію експресивності, містить у собі ядро думки і передбачає заперечну відповідь: *"В ніч перед боєм щоб така наруга! З таким лицем як стать під корозви?!"* [Кост.:Б., 63].

Не менш характерними для Ліни Костенко є запитальні конструкції, які виконують функцію гіпотетичної модальності. Завдяки семантиці припущення, що найчастіше передається за допомогою повнозначних вставних слів і модальних часток, питальні речення найбільш точно передають мотив смутку, сумніву, тривоги: *"Ба, може, часом гетьману потрібно пройтися пішки по своїй землі?"* [Кост.:Б., 23]; *"Чи це душа самої України Прийшла до мене в мій останній час?"* [Кост.:Б., 39].

Дуже колоритними і психологічно мотивованими в обох історичних романах є запитальні конструкції, близькі до народнопісенної мови. Вони надають текстові схвильованого, ліричного звучання і разом утворюють синтаксичну єдність:

А хто ж вас, хлопці, зміряє очеретиною?

Хто в чистім полі витеше труну?

Хто пом'яне сльозою, хто чвертиною?

Хто заболить словами об струну?

Хто вас впізнає у кривавім клоччі?

Хто крім дощів поткнеться вас обмить?

Хто гайворонням вицabanі очі

червоною китайкою затьмить?

Які ж вас дзвони одридають?

Хто проведе у Божу путь?

Своїх то з честю поховають.

А наших – просто загребуть [Кост.:Б., 30].

Емотивна функція у цих рядках активізується завдяки лексичній анафорі "хто" і ампліфікації, нагнітанні однотипних синтаксем, що підкреслюють нестримність людських почуттів.

Почуттєво напружений семантичний комплекс вислову спостерігаємо в іншому контексті, де розділові запитальні конструкції і

парцельовані речення-відповіді сприяють логічному увиразненню думки, виокремленню кожної синтаксеми:

*Красива я була, правда?
Схожа на свою матір.
Смілива я була, правда?
Схожа на свого батька.
Співуча я була, правда?
Схожа на свій народ.
А тепер моє обличчя зведене судомою болю.
Вмираю від сухот. [Кост.: М. Ч., 136].*

Висновки. На підставі розглянутих прикладів можемо зробити висновок про багатство і різноманіття запитальних конструкцій у поетичній творчості Ліни Костенко. Вони не тільки впливають на ритміко-інтонаційний лад вірша, а й, побудовані на основі народно-розмовного світосприйняття, підпорядковуються емотивній функції, є засобом художньо-естетичного увиразнення тексту.

Література

1. Бузько С.А. Функціонування односкладних номінативних речень у поетичному доробку Ліни Костенко // Філологічні студії. – Кривий Ріг : КНУ, 2013. – Вип. 9. – С. 488 – 491.
2. Дзюбишина-Мельник Н. “О, то не є розмовка побутова!” / Н. Дзюбишина-Мельник // Урок української. – 2000. – № 2. – С. 25 – 26.
3. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / Світлана Яківна Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 264 с.
4. Загнітко А.П. “Душа тисячоліть шукає себе в слові” / А.П. Загнітко // Культура слова. – 1991. – Вип. 41. – С. 31 – 35.
5. Кондратенко Н.В. Питальні речення в українському поетичному мовленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н.В. Кондратенко ; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2001. – 16 с.
6. Селіванова О.О. Поетичний синтаксис у когнітивному висвітленні (на матеріалі творчості Л. Костенко) // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя проф. М. Кочергана. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 309 – 314.
7. Слобода Н.В. Синтаксис метафоричних конструкцій у поезії шістдесятників / Н.В. Слобода // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 203 – 207.
8. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка. – 1973. – 438 с.

Умовні скорочення

Кост. Костенко Л.В. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.

Кост.:Б. Костенко Л.В. Берестечко : іст. роман / Ліна Костенко. – К. : Український письменник, 1999. – 157 с.

Кост.:М.Ч. Костенко Л.В. Маруся Чурай / Ліна Костенко. – К. : Веселка, 1990. – 159 с.

Галив У. Семантико-стилистическая структура вопросительных предложений в поэтической речи Лины Костенко. В статье рассмотрено функционирование вопросительных предложений как смыслообразовательных и стилистических средств. На материале избранных поэзий, а также исторического романа в стихах “Берестечко” Лины Костенко проанализированы основные семантические категории вопросительных конструкций. Установлено, что вопросительные предложения являются средством художественно-эстетической выразительности текста и функционируют не только как синтаксические единицы или форма мысли, они приобретают также высокое социальное звучание, психологическую насыщенность.

Ключевые слова: вопросительные предложения, идиолект, поэтическая речь, поэтический текст.

Haliv Ulyana. Semantic and stylistic structure of the interrogative sentences in L. Kostenko's poetic language. Functionality of the interrogative sentences as semantic and stylistic devices is considered in the article. On the basis of L. Kostenko's selected poetry and a historical novel in verses *Berestechko*, the main semantic categories of such constructions are characterized. It's proven that interrogative sentences are the means of artistic and aesthetic expressiveness of the text and they do not serve only as a syntactical unit or a form of the thought, but they also acquire high social sounding and psychological saturation.

Key words: interrogative sentences, idiostyle, poetic language, poetic text.